

Kültür mirası olarak Isparta El Sanatları

→ **Filiz Nurhan ÖLMEZ**

Güzel Sanatlar Fakültesi, Geleneksel Türk El Sanatları Bölümü, Doğu Kampüsü Merkezi Derslikler, ISPARTA

Özet: Sadece tarihi eserler, antik tekstiller, çini, seramik gibi buluntular kültür mirası olarak kabul edilmemelidir, eskiden uğraşılan, günümüzde eserlerden örnekler yada az kalmış ustaları bulunan el sanatları da kültür mirasımız olarak kabul edilmelidir. Çünkü el sanatları da tarih, sanat veya bilim açısından istisnaî evrensel değerdeki eserler arasındadır ve gelecek kuşaklara hem örnekleri hem de yapım teknikleri itibarıyla aktarılmalıdır. Isparta'da el sanatlarının ve zanaatların tarihi çok eski devirlere dayanmaktadır. Yapılan el sanatları ürünlerinde yaşam biçimi olan göçebe hayatın yansımalarını görmek mümkündür. Eskiden günümüze kalan örneklerden ve tarihî kalıntılardan da Isparta halkı için el sanatlarını önemini kavramak mümkündür. Bu makalede Ispartanın zengin el sanatları ve zanaatları kültüründen yola çıkılarak, bu alanlarda ortaya konulan ürünlerin kültürel miras olarak kabul edilmesinin gerekliliği üzerinde durularak, konuyla ilgili örnek girişimler belirtilecek, kültürel miras olarak el sanatlarını vo-

larizasyonu irdelenecek ve öneriler dile getirilecektir.

Anahtar Kelimeler: Kültürel miras, el sanatları, zanaat, Isparta

GİRİŞ

Bir toplumu toplum yapan özelliklerin başında kültürel değerleri ve gelenekleri gelmektedir. Toplum bu özelliklerini koruyamadıkça sağlıklı bir gelişme olanağı bulamaz. Koşulların, değer yargılarının ve sosyo ekonomik yapıların değiştiği, toplumsal yapının yeni biçim ve düzenlemeler gösterdiği bir dönemde; her yapıt geçmişten geleceğe bir köprü görevi üstlenmektedir.

Değişim sürekli ve gelişimin bir sonucudur. Toplumların geçmişteki kültür değerlerini, yaşam tarzını, sosyal ve ekonomik düzeylerini yansıtan el sanatları ve zanaatlar, zaman içerisinde bu şartların değişiminden etkilenmişlerdir. Değişime bağlı olarak özgün işlevini yitiren el sanatlarını korurken, çağdaş kullanımlara uyarlanmaları ve bunun sonucunda da kullanılmaları söz konusudur.

Endüstrileşme öncesinden

sonrasına kadar, modern küresel ekonominin tüm sektörleri içerisinde, el sanatlarının varlığı önemli bir yer tutmuştur. Diğer meslek gruplarının tersine, el sanatları üretimi yani zanaatçı üretim, nakit ekonomisine erişimi sınırlı olan bir meslek gurubu olmuştur. Bu özelliği nedeniyle el sanatları üreticileri için, bir emek (işgücü) özerkliği kendiliğinden gelişmiştir. Ancak gelişen teknolojinin paralelinde daha az emek ile daha iyi ürün elde etme imkanları arttıkça emek yoğun üretimin hareket alanı daralmıştır. El sanatları üretimi genellikle ev tipi üretim yada usta çırac- ilişkisi üretimine dayalı olduğundan, kadın işgücünün üretime katılımı ve kuşaklar arası çatışma ile ilişkili olarak da önemli sorular ortaya çıkmış ve el sanatları bir meslek grubu olmaktan zamanla uzaklaşmıştır. Üreticileri bu meslekleri terk ettiklerinden el sanatları ürünleri zamanla ya azalmış yada tamamen ortadan kalkmıştır. Ancak günümüzde küresel ekonominin bir sonucu olarak gelişen postmodern tüketici hassasiyetiyle birlikte el sanatları ürünleri, bazı alıcılar için "büyük bir cazibesi olan geleneksel bir tüketici malı" formuna dönüşmüştür (Scrase 2003). Başka bir deyişle el sanatları ürünleri, kırılmış, parçalara ayrılmış ve teknolojiye ayak uydurmuş bir dünyada, geçmişi geleceğe bağlayan maddi kültür mirası unsurları olarak karşımızda durmaktadır.

El sanatlarının yeniden ele alınmasında karşılaşılan problemlerin başında kültürel değişim kavramı ile mekânsal ve sosyal sürekliliğin sağlanması gelmektedir. Temel olarak "sosyal süreklilik, toplumsal yapı karakterini oluşturan sosyo-kültürel, ekonomik, demografik yapının gelişimi ve değişiminin yanı sıra çevresel değerleri oluşturan yerel kimliğin korunması" şeklinde tanımlanmaktadır (Göçer 2003). Tarihi sürekliliğin sağlanması, kişilere ve topluma sağlıklı bir tarih bilinci kazandırılması için yerel el sanatlarının korunmaları gerekmektedir. Kişinin

sağlıklı olarak toplumsallaşabilmesi, kültürün sürekliliği bilincinin edinilebilmesi için, yaşadığı çevre ona tarihsel geçmişin işaretlerini, simgelerini aktarabilmelidir (Tekeli 1989). Ancak, sadece geçmiştekinin korunması, tarihi varlığı, kanıtlamak anlamına gelmektedir. Çağımız insanının en önemli görevi; bugünü ve yarını inşa ederken, geçmişi ve geleneği insanoğlu için vazgeçilmez değerler açısından hatırlamak, bunların özünü çağdaş bir yorum ile günümüze aktarılabilir olmalıdır (Özer 1989).

Türkiye Doğu ile Batının sayısız eski, çeşitli uygarlıklarının sentezleriyle yoğrulmuş son derece zenginleşmiş bir kültür ülkesidir. Hatta gün ışığına çıkarılmış olanların dışında hâlâ keşfedilmeyi bekleyen daha nice kültürleri de bağrında saklamaktadır. Bunun en önemli nedenlerinden biri Türkiye'nin kendi kültürel ve doğal varlık mirasına yeterince sahip çıkamamış olmasıdır. Kültür ve doğal varlıklarının niteliğini ve niceliğini, sistematik olarak belli bir program çerçevesi içinde araştırarak, belirleyip, belgelemek gerekmektedir. Kültürel kimliğimiz bu bireşimin bir sonucudur. Buna karşılık sayısını ve neleri kapsadığını bile bilmediğimiz kültürel ve doğal varlık mirasımız, hemen her vesileyle ya yok olmakta ya da yok edilme tehlikesiyle karşı karşıya kalmaktadır.

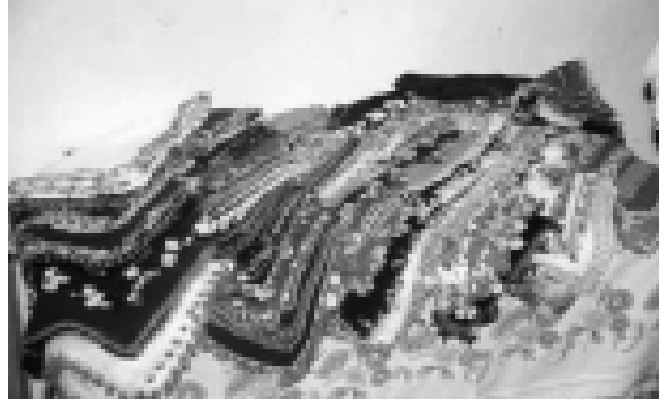
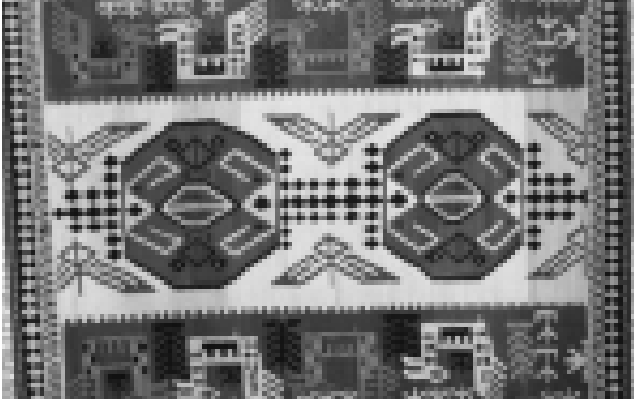
El sanatları mirasımız, aynı zamanda evrensel kültür ve doğal varlık mirasının vazgeçilmeyecek önemli bir parçasını oluşturmaktadır. Bu mirasın gelecek kuşaklara eksiksiz aktarılması bir yükümlülüktür ve ilgili kurumlar bu yükümlülüğü taşımanın bilincinde olmalıdır.

Türkiye, kültürel miras yönünden zenginliğini, bu mirası koruma ve iyileştirmeye yönelik çalışma alanlarında ne yazık ki gösterememektedir. Tarih Vakfı bu noktadan hareketle, gerek bireysel gerekse ulusal veya uluslararası sivil inisiyatifler ve fon kuruluşları ile işbirlikleri geliştirerek; Türkiye'nin kültürel mirası ile kamuoyu bilinci

oluşturmayı amaçlayan projeler üretmek, toplantı, atölye çalışmalarını düzenlemek, çeşitli yardımcı/alternatif ders kitapları, yayınlar ve eğitim programları oluşturarak, sivil toplumun ve ilgili mercilerin dikkatini çekmeye yönelik faaliyetler düzenlemektedir.

Kültür mirası "insanlık tarihinin başlangıcından bu yana daha kaliteli bir yaşam sağlamak için, insanın yaratıcılığı ve toplumlararası etkileşimler sonucunda ortaya çıkan kültürel değerlerin birikimi" olarak tanımlanmaktadır. Sadece tarihi eserler, antik tekstiller, çini, seramik gibi buluntular kültür mirası olarak kabul edilmemelidir, eskiden uğraşılan, günümüzde eserlerden örnekler yada nadiren ustaları bulunan el sanatları da kültür mirasımız olarak kabul edilmelidir. Çünkü bu tür el sanatları da gelecek kuşaklara hem örnekleri hem de yapım teknikleri itibarıyla aktarılmalıdır. Isparta'da da el sanatlarının tarihi çok eski devirlere dayanmaktadır. Yapılan el sanatları ürünlerinde yaşam biçimi olan göçebe hayatın yansımalarını görmek mümkündür. Eskiden günümüze kalan örneklerden ve tarihî kalıntılardan da Isparta halkı için el sanatlarının önemini kavramak mümkündür. Örneğin işlemler eski dönemlerde çadır, eyer takımları, elbiselere uygulanmıştır. 1071 Malazgirt Savaşı'ndan sonra Anadolu'ya gelen Türkler bu zengin sanat ve uygarlık kültürlerini de beraberinde getirmişlerdir. Isparta bölgesine yerleşen Türk boyları burada karşılaştıkları örnekleri ve yöntemleri kendi anlayışlarıyla bağdaştırmışlardır. Orta Asya'nın göçebe kültür işlemeciliğini ve sanatlarını burada geliştirerek sürdürmüşlerdir.

Eskiden Isparta'da dikiciler, mesciler, pabuççular, yemenciler, çizmeciler, çarıkçılar, semerciler, mumcular, yağcılar, sabuncular, urgancılar, kendirciler, cezveciler, bakırcılar, kavafçılar, demirciler, çilingirciler, oymacılar, marangozlar, bıçakçılar, hasırcılar, nalbantlar, saraççılar, keçeciler vb. gibi sa-

nat kollarının olduğu bilinmektedir.

Ancak bu sanatların çoğu kaybolmuş, günümüzde azalarak devam eden halıcılık, dericilik, keçecilik, semercilik, nalbantçılık, ayakkabıcılık, marangozluk, demircilik, bıçakçılık, bakırcılık, kalaycılık, sobacılık son temsilcilerinin elinde yürütülmektedir. Bu sanat kollarını devam ettirecek çırakların olmayışı da kaybolmayı hızlandıran ayrı bir faktördür.

Bu sanat dallarının önceleri arastaları, sokakları, pazarları var iken günümüzde yalnızca ayakkabıcıların ve tuhafiyecilerin siteleri bulunmaktadır. Bugün devam etmekte olan marangozluğa rağmen eski ahşap süsleme sanatları, oyma ve nakışçılık da kaybolan diğer sanat kollarıdır. El sanatlarından yün ve kıldan imal edilen çuval, heybe, aba, çadır ve çulha gibi dokumalar ile işlemler zamanın gelişen ihtiyaçlarına ayak uyduramayarak ortadan kaybolmaya başlamışlardır.

ISPARTA'DA EL SANATLARI

Isparta ili, Akdeniz Bölgesi'nin kuzeyinde yer alan Göller bölgesinde yer almaktadır. İl, 300 20' ve 310 33' doğu boylamları ile 370 18' ve 380 30' kuzey enlemleri arasında bulunmaktadır. 8.933 km²'lik yüzölçümüne sahip olan Isparta ili, kuzey ve kuzeybatıdan *Afyon ilinin* Sultan- dağı, Çay, Şuhut, Dinar ve Dazkırı, batıdan ve güneybatıdan *Burdur ilinin* Merkez, Ağlasun ve Bucak, güneyden *Antalya ilinin* Serik ve Manavgat, doğu ve güneydoğudan ise *Konya ilinin* Akşehir, Doğanhisar ve Beyşehir ilçeleri ile çevrilmiştir (<http://www.isparta.gov.tr>). Isparta

bu konumuyla Konya ve Afyon gibi Anadolu ve Osmanlı Sanatı'nın temsilcisi olan iki ilin, Burdur gibi Teke yöresi kültürünü taşıyan bir ilin ve Antalya gibi turistik bir şehrimizin ortasında yer alan bir geçiş bölgesidir. Geçiş bölgesi niteliğinin de etkileriyle birçok el sanatını bünyesinde barındıran Isparta'da günümüzde halen uğraşılan el sanatları şunlardır;

Halıcılık

Isparta halıcılığı eski bir tarihe sahiptir. 12. yüzyıldan itibaren çok önemli Türkmen nüfusunu barındıran Isparta ve çevresinde, meşhur Türkmen halılarını dokuyarak, komşu ülkelere ihraç edebilen eski bir ticari dokuma geleneği bulunmaktadır.

Isparta halı dokumacılığı, ilk defa 1891 yılında Babanzade Mustafa Zihni Paşa zamanında teşkilatlanarak köylere kadar yayıldığı görülmektedir. Ancak bu çalışma uzun ömürlü olmamıştır. Daha sonra Etirelizade Mehmet Efendi, doktor Bodasaki ve tarihçi Böcüzade Süleyman Sami, Cumhuriyet öncesi Isparta halıcılığını geliştiren ve bölgeye yerleştiren kişilerdir. Bu kişiler, Isparta'da sürgün bulunan Hacı Usta ile İzmir'de bulunan Isparta'lı Agapoğlu ve mahdumlarıyla ilişki kurarak, Isparta'da Şark Halı Kumpanyasını kurmuştur. 1890'lı yıllardan 1930'lara kadar bölgede Şark Halı Kumpanyasının organizasyonu ile üreticilere yün ipi, boya ve desen verilerek, en ücra köylere kadar halıcılık götürülmüştür. Bu dönemde üretilen halıların desenleri ticari albeniye göre Uşak, Here-

ke, İran halılarından uyarlanmıştır (Koç 1983, Böcüzade Süleyman Sami 1983).

Üretilen halı desenlerine dokuyan kimseler halının desen kompozisyonlarına göre bir takım isimler vermişlerdir. Bunlar: Kandahar, Üzümlü, Saatli, Hançerli, Bademli, Şimşekli, Ağaçalı, Beşir, Elvan, Goblen, Goncalı, Çelenkli gibi isimlerdir (Küçükerman 1990).

Halıcılığın yaygınlaşmasıyla köylerde, evlerde, ıstar denilen halı tezgahları yapılarak kurulmuştur. Halı ipinin geleneksel metotlarla elde edildiği Ş.Karaağaç, Y.bademli, Aksu, Eğirdir ve Sütçüler'de yaşayan Yörük ve Türkmenler ilkbahar Mayıs ayında ve sonbahar Eylül ayında koyunyünlerini kırkıp yıkarlar. Eğirme işini erkekler de yapar. Kirmende eğrilen ip "gelep" denilen yumak haline getirilir. Daha sonra suni ve kök boya ile boyanır.. Eskiden dokuma ve diğer iplerin boyaması kök boya ile yapılırken, günümüzde suni boyamacılık yaygınlaşmıştır. Bunların hiçbirisini yapmayanlar iplik satış mağazalarından istedikleri halı ipini alırlar. İki tip düğüm tarzı vardır; İran ve Türk düğümü. Isparta halılarında genel olarak 1 dm²'de 30-35, (1 m²'de 85800) düğüm olduğu görülür. İmalattan dokunup gelen halıya "ham halı" denir ve ham halılar yıkanmak üzere yıkamahaneye getirilir. Yıkanan halı şayet ipek halı ise sırt yani pürüz lambası ile hafif ütülenir. İlaç yıkama işi bittikten sonra halı önden ve arkadan buharlı ütülerle ütülenir. Hav bir tarafa yattığından ön taraftan bakılınca renkler koyu

geri taraftan bakılınca renkler açık görülür. Halk dilinde bu halıya "yanar döner" denir. Isparta halılarına boyutlarına göre geleneksel adlar verilir. (40x40, 40x130 cm) Paspas, (75x130) Seccade /Namazlık, (100x200) Divan/Arşın Çeyrek, (120x180, 120x210) Seccade, (80x300) Yolluk, (150x260) Kelle, (200x300) Taban, (250x350) Büyük Taban olarak adlandırılır. Isparta halılarında, genel olarak Gülistan, Serpme, Kompozisyon, Osmanlı, Goblen, Çin, Üzümlü, Dönümlü, Köşegöbek gibi desenler kullanılmaktadır. Isparta'da dokunan halılarda genellikle lâcivert, kiremit kırmızısı, cam göbeği mavi, kirlili sarı, sarıyeşil, yağ yeşili bejrenge tonları ile kırık beyaz kullanılmaktadır. Bu arada indigo mavi ve genellikle motif kenarlarını güçlendiren siyaha yakın koyu kahve renklerine de sıkça rastlanmaktadır. Taban ve yolluk olarak dokunan düz renkli halılar da mevcuttur.

Halılarda kullanılan motif, renk ve yüzey düzenlenmesinde yörenin tüm özelliklerin en güzel bir biçimde görmek mümkündür. Serbest gruplanan güller, menekşeler, mine çiçeklerden oluşan düzenlemelerde yıllardır değişmeyen Isparta imajını belirleyen halı örnekleri bugün pek çok evde odaları, salonları süslemektedir. Yörede, 2.250.000 m²'ye kadar çıkan Isparta Halısı üretimi günün şartlarına göre azalarak hemen hemen dokunmasından vazgeçilmiştir. Isparta halısı yerine piyasa talepleri doğrultusunda çeşitli tiplerde imalat yapılmakta olup, son senelerde Milâs halısı dokutulmaktadır. Isparta'da el halılarını dokuyan üretici kişiler, özellikle il merkezinde bulunan Halı Sarayına Pazartesi, Çarşamba ve Cuma günleri gelerek, ürettikleri halıları pazarlama imkânı bulabilmektedirler. Yörede, küçük tezgâhlarda dokunan minyatür el halıları da bulunmaktadır.

Kilim Dokumacılığı

Kilimciliğin Isparta'da en yaygın olduğu yerler Yörük köyleridir. Bununla birlikte Türkmen köylerinde

de kilim dokumalarına rastlanır. Yalvaç ilçesi Aşağı ve Yukarı Tırtar köyleri, Aksu, Sütçüler, Eğirdir düz dokumaların yaygın olarak yapıldığı yörelerdir. Genellikle yer yaygısı, sofraya bezi, namazla, yastık, ekmek mendili, çadır, heybe, çanta ve çuvalar da dokunduğu görülür. Ancak modern kullanımda örtülerin yaygınlaşması ve kilim dokuyacak gençlerin bu işe rağbet etmemesi gibi sebeplerden kilim dokuması giderek azalmaktadır. Kilim dokunan yörelerde, dokumayı daha çok otuz yaşın üzerindeki kadınlar yapmaktadır. Dokunacak kilimin ipi yün ise aynı yukarıda halı ipinin elde edilmesindeki işlemler yapılır. Kıldan dokunan kilimlerin ipi ilkbaharda kırılan keçilerin kilinin "tarak" denilen 25x60 cm. civarında bir tahtanın ucuna geçirilen, ucu sivri ince saç demirlerinde taraklanır, ayrışması yapılır. Kendi ihtiyaçlarını karşılamak ya da çeyiz olarak değişik boyutta ve değişik kullanım amaçlı düz dokumalar üretilir. Dokumalar dik, duvara dayalı şekilde kurulmuş, ıstar denilen tezgâhlarda dokunur.

Çözüğünün hazırlanmasından sonra dardağan veya gürgen ağacından yapılan ahşap kirkitlerin yanısıra sapı ahşap dişleri metal olan Isparta tipi kirkitler ile dokuma yapılır. Uygulanmak istenen motiflerin kaç çözgü teline yerleştirileceği yılların tecrübesi ile bilinmektedir. Yörede kilimler ilikli, iliksiz, eğri atkılı ve sarma kontürlü teknikleriyle dokunur. Kilim dokumalarının enleri 100 cm, boyları 180 cm civarında değişir. Atkı yüzü zemin üzerine sık motifli, bez ayağı zemin üzerine seyrek motifli cicim uygulamalarına da rastlanır. "Soyfana" olarak adlandırılan bu dokumalar eni 90 cm. boyu 250 cm tek kanat olarak üretilen, sonradan ortadan çadır dikilişiyle dikilip çift kanat haline getirilen yer yaygılarıdır. Yastık (50x70 cm), heybe (40x40 cm), torba (35x35 cm) gibi uygulamalarda cicim tekniğinin tercih edilmektedir. "Farda" ismini verdikleri yine çift kanat olarak üretilmiş kontürlü zili tekniği ile

dokunmuş yer yaygılarına az da olsa rastlanır. Yörede önceden bitkisel boya ile boyama yapılırken günümüzde suni boyama tercih edilmektedir.

Yörük köylerinde dokumalar cenazelerde tabutların üzerine de sarılır ve bu dokuma daha sonra köyün camisine bırakılır. Düğünlerde, kız evinden gelin alınması sırasında atın üzerine, arabaların ön taraflarına torba, heybe, yastık boyutunda dokumalar asılmakta ve bunlar gelin alan kişiye; at ya da araba sahibine, hediye edilir. Yörede, kilim motiflerine "yanış" denilmektedir.

Kirtmeli Kilim, Toplu Namazlık, Kırmızı Namazlık, Taraklı, Kırmızı Taraklı, Koç Boynuzu, Alaylı dokumaların desenlerine göre aldıkları isimlerdir. Ayak (Çarpan Ayak), Keklik Ayağı, Sevdim Doluştım, Çatak, Armut (Mihrap), Karga Burun, Kara Boğaz, Aklısı, Çolaksu, Ayna, Kuş (Oğlancık), Kurbağa, Top, Koç Boynuzu, Taraklı, Tavşan Topuğu, Eli Belinde, Balıklı Bıtrık, Karnı Yarık, Patlıcanlı, Çingilli, Cıynak, Halı Kapağı gibi yanışlar yöresel isimlendirme ile dokunan motiflerdir (Şeker 1998, Kabayel 1999).

Çarpana Dokumacılığı

Köylerde yapılan bir diğer el sanatı da "çarpana"dır. Kare biçiminde bir kaç tahtacıktan ya da kalın meşinden yapılan çarpananın köşelerine birer delik delinir. Çözgü ipleri bu deliklerden geçilir. Dokunacak yassı ipin enine göre kare parça çoğaltılır. Bu karelerden biri aşağı, biri yukarı çekilerek ağacın geçeceği durum ortaya çıkarılır. "Kılıç" denilen tarakla argaç sıkıştırılarak istenilen yassı ip dokunmuş olur. Kare parçalar birbirine çarpıla çarpıla çalıştığı için buna "çarpana" adı verilmiştir. Çarpanada dokunan ipler öncelikle devenin havudunu, eşeğin palanını, atın eğerini hayvana bağlamada kullanılır. Bundan başka kadınların bellerine kuşandıkları, kemerler, kolonlar da çarpanada dokunur. Buna "olukma" denir. Yassı, oluk gibi olduğu için bu adı almıştır.

Oyacılık

Yörede, kadınların geleneksel olarak yaptıkları el işlemleri arasında oya işlemleri yaygın bir durumdur. Yöreye has olarak en çok çiçek motifleri işlenmektedir. Oyalar yapıldığı araçların isimlerine göre "iğne oyası", "tiğ oyası", "firke te oyası", "mekik oyası" olarak adlandırılmaktadır. Ayrıca, kullanılan malzemeye göre de "boncuk oyası", "mum oyası", "iplik oyası" gibi adlar da verilir. Isparta'da en yaygın olarak yapılan oya çeşidi tiğ oyasıdır. Uluborlu İlçesi bu oyaların yapıldığı sanki bir merkez bölgedir. Tiğ ve merserize iplikte yapılan oyaların her rengine rastlamak mümkündür. Özellikle kenarına dikilecek yazmalarla renk uyumu içerisinde olması düşünülerek yapılan oyaların motifleri erik, gül, gelinlik, patates çiçeği, karanfil, iğde çiçeği, çilek, yasemin, hercai menekşe, papatya, nar çiçeği, fındık çiçeği, maydanoz yaprağı, leylak, dut yaprağı, kardelen, kir menekşe, çarkı feleği, dalgan çiçeği, biberli, çoğunluğu oluşturmaktadır. Bununla birlikte serçe gözü, kaz ayağı, tavşan dudak, kelebek, paket taşı, gökkuşağı, inci demeti, berber aynası, tintin ve kaşgöz motifleri de işlenir. Görüldüğü gibi motiflerin çoğunluğunu çiçek, meyva, ağaç gibi bitkisel motifler oluşturmakla beraber hayvanların çeşitli özelliklerini belirten motiflere de rastlanır. Genç kızların oyalı yazma hazırlamasının yanı sıra gelenek olarak oğlan evi tarafından da hazırlanmakta ve düğüne davet edilenlere hediye olarak verildiği de görülmektedir. Çeyiz için hazırlanan oyların satışa yönelik yapıldığı da olur.

Tiğ oyalarının yanı sıra mekik oyaları, mekik ve naylon ip kullanılarak yapılır. Yörede mekik oyalarına yelpaze, top mekik, elti eltiye küstü, kuzulu koyun, mezar taşı gibi mahalli isimler verilir. Yörede az oranda iğne oyası da yapılmaktadır. Boncuk oyaları diğer oyalar gibi yazma kenarları için değil tülbent kenarı için hazırlanmaktadır. Subay sırması, Karnıkara, kaz ayağı, do-

mates, kiraz, buzlu cam, kara dut gibi isimlendirilen çeşitleri vardır.

Çorap örmeciliği

Çoraplar diz alı ve diz üstü olacak şekilde 20-35 cm uzunluğunda bir çift şişle örülen giyim elemanıdır. Küçükbaş hayvancılığın yaygın olduğu köy ve kasabalarda çorap örmeciliği halen yapılmaktadır. Son yıllarda değişen ihtiyaçlar doğrultusunda "patik" adı verilen kısa çoraplarda örülmektedir.

İşlemecilik

Yörede; özellikle Şarki Karaağaç ve Yalvaç İlçeleri'nde, geleneksel Türk işlemleri yapıldığı görülmektedir. Ancak bunu yapanların hemen hemen çok azaldığı da tespit edilmiştir. Genç kızların bu işlemleri bilmediği, elde olanların da anadan kıza sandık eşyası aktarımı ile yaşatıldığı görülür. Eskiden çeyiz geleneğinin bu işlemlere önemli ölçüde katkısı olduğu bilinmektedir. Düğünlerde işlemeli ev eşyalarının sergilenmesi ve sergilenen eşyalardaki işlemlerin gelin kız tarafından yapılmış olması büyük önem taşımıştır. Genç kızların bu geleneğe kendi el emeği, göz nuru ile katılması, boş zamanlarını değerlendirilmesi ve gelecekteki yuvasına hazırlanması geleneksel davranış görünümündeydi. Özellikle Şarki Karaağaç yöresinde geleneksel işleme iğnelerinden "pesent" yöresel adıyla "dilim iğne", balık sırtı, sim bastı, civan kaşı, muşabak, düz, verev, yöresel adıyla "eğri" ve "doğru hesap iğneleri", "kesme ajur", "susma", "tel kırma" uygulanmıştır. Bu iğneler; giyimlere ve çeşitli örtülere özellikle, peşkir, çevre ve kuşaklara uygulanmıştır. Motifler kenarlara "baş" adı verilen şekilde tek tek yerleştirilmiş ya da güvey çevresi olarak dört kenar tamamen işlenmiştir. İşlemlerde geleneksel Türk nakışlarının tipik özellikleri görülmektedir. Desenlerde stilize, yani sadeleştirme uygulanmış, renklerde gölgeye yer verilmemiştir. Tek motif uygulamasında, her motif ayrı bir renkle işlenmiştir. "Sim bastı" adı ile yer yer verevine sarılmış sim kareler uygu-

lanmıştır. Şekiller, leblebi, pelit yaprağı, cennet süpürgesi, sümbül, kazan kulpu, kahve şakı, fıstıklı yarım ay, takke, çömlekli, arpa, ağ (tırtıl), sarhoş yolu şaşırđı şeklinde adlandırılmıştır. Ayrıca İslâmiyet'te kutsal sayılan örümceğe de motifler arasında yer verildiği görülmektedir.

Keçecilik

Isparta ilinde keçeciliğin yapıldığı tek yer Yalvaç ilçesidir. Yalvaç'ta sayıları giderek azalan 8 keçe imalatçısı bulunmaktadır. Keçeden kepenek, yolluk, duvara asmak için minyatür keçeler, yelek gibi eşyalar yapılarak kullanılır. Kullanılan araçlar yay ve kirış, tokmak, kalıp, sakçı, tokaç, terazi, bıçak, süpürge, hallaç makinesi, tepme makinesi, ocak ve su kabıdır. Hasırdan oluşan kalbın (1.8x10 m) üzerine boyanmış şerit keçe şeklindeki parçalar ile "naaş/nakış" denilen motifler döşenir. Bu motiflerin üzerine şifon makinesinde atılmış kuzu yünleri "çırpı" denilen aletle serilir. Hasır kalıba döşenen yünlerin üzerine tas ve süpürge yardımıyla su serpildikten sonra hasır kalıp rulo şeklinde toplanır, iple sıkı sıkıya bağlanır ve tepme makinesine konulur. Tepme makinesi bunu 1 saat teper. Ham keçe haline gelen yünün kenarları pürçüklü olur. Bu pürçüklü kenarları düzeltmek için "Kapaklama" denilen bir işlem yapılır. Bunun için hasır kalıp açılır. Pürçüklü kenarlar tersine kıvrılarak, hasır kalıp tekrar rulo şeklinde toplanır ve iple bağlanır. Bu vaziyette hasır kalıp tekrar tepme makinesine konularak, 2 saat tepilir. Tepme makinesinden çıkarılan hasır kalıp bu sefer pişirme makinesine konularak, en az 2-4 saat kaynamış su ile pişirilir. Pişirme işlemi bittikten sonra keçe kalıptan çıkarılarak kuruması için asılır. Keçelerde kullanılan motifler koyungözü, kıvrırma, tavan arası, üçleme, dörtleme, sığır sidiği, ayıkulağı gibi motiflerdir. Keçelerde kullanılan renkler genellikle siyah, mavi ve kırmızı renkleridir (Arslan 1999).

Saraçlık

Yalvaç ilçesinde yapılan bir el sanatıdır. Günümüzde bu işle uğra-

şan 4 usta kalmıştır. Konya'nın Akşehir İlçesinde öğrenilip Yalvaç'a getirilen bu iş kolu 1950'li yıllarda faaliyete başlamıştır. Saraciye, at, eşek, koşum takımlarının yanı sıra, yular, tasma denilen ve deri ürünü olan eşyaları kapsar (Koyuncu 2003).

Semercilik

Yalvaç ilçesinde uğraşılan bir el sanatıdır. Semer kırsal kesimde ve engebeli dağlık arazilerde yaşayan insanların hayvanları için kullandıkları bir tür taşıma aracıdır. Bu iş kolunda son yıllarda 3 usta kalmıştır. Bu ustalarda üretimlerini sadece sipariş üzerine yapmaktadırlar (Koyuncu 2003).

Nalbantlık

Günümüzde, kitle ulaşım araç-gereçlerinin yaygınlaşması, tarım araçlarının gelişmesi ve yaygınlaşması gibi nedenler ile nal yapımı yavaş yavaş ortadan kalkmaktadır. Yörede, özellikle Yalvaç ilçesinde sayıları giderek azalan 2 nal imalatçısı bulunmaktadır.

Demircilik

Merkez ilçe de Yalvaç İlçesinde sıcak demircilikle uğraşılmaktadır. Sıcak demircilik yapan 3'ü Merkez'de 2'si Yalvaç'ta olmak üzere toplam 5 usta kalmıştır. Tarım aletleri, pulluk, tırmık, ev araçları, nacak, keser, çapa, bel, gibi ürünler imal edilmektedir (Koyuncu 2003). Demircilikle uğraşan esnaf, çırak bulamadıklarından, 5-10 yıl içerisinde bu sanatı yapacak kimsenin kalmayacağından şikayet etmektedirler.

Yaylı At Arabacılığı

Yalvaç ilçesinde minyatür at arabası yapan iki imalatçı bulunmaktadır, imalattan çok tamirine

yönelik çalışmalar yapılmaktadır. Modern hayat içinde kullanımı giderek kalkan at arabalarının minyatür hale getirilerek otel, lokanta, bahçe vb. gibi sivil mimari yapılarda dekoratif bir araç haline geldiği görülmektedir. Yaylı at arabacılığı Kültür Bakanlığını destekleriyle varlığını sürdürmeye çalışmaktadır (Koyuncu 2003).

Diğer el sanatları

Yörede, geleneksel metotlarla halen yapılmaya devam eden yorgancılık, ayakkabı imalatçılığı, dericilik, bıçakçılık, kalaycılık, bakırcılık, çömlekçilik, sobacılık gibi el sanatları-zanaatları da bulunmaktadır. Özellikle İl merkezi ile Yalvaç ilçesinde deri işlemeciliği sanayileşmeye doğru giden zanaatlar arasındadır. Deriden çanta, kemer, anahartlık, cüzdan, toka, sigaralık gibi malzemeler işlenerek yapılmaktadır. Bunun yanı sıra il merkezinde bulunan Ayakkabıcılar Sitesinde halen el ile ayakkabı imalatı yapılmaktadır (Koyuncu 2003). Keçiborlu'da el dokuma halıcılığı kırsal kesim kadınlarının uğraş alanlarından birisini teşkil etmektedir. Bazı köylerde giyim ve çeyiz uğraşları halen devam etmektedir. Elde edilen koyun yünleri bitkisel veya kimyasal boya ile boyanarak, kadınlar tarafından kirman (tengirek) ile ip haline getirilir. Hazırlanan ipler el sanatları uğraşlarında kullanılır. Ayrıca köylerde yapılan el sanatları ve dokumacılık faaliyetleri özel sektör tarafından değerlendirilerek dış turizmin hizmetine sunulmaktadır. Özellikle Senir Kasabasında dokunan ipek el halıları ve Kaplanlı Köyünde dokunan yöresel dokuma kelimler turistlere pazarlanmaktadır.

Ayrıca Kozluca Köyünde yapılan çam bardak ve hamur tekneleri gibi ahşap el işlemeli eserler de yine turistik değer taşımaktadır.

KÜLTÜREL MİRAS OLARAK EL SANATLARININ VOLARİZSYONU NA YÖNELİK ÖRNEK ÇALIŞMALAR

Kültürel ve doğal varlık mirasımızın her yönüyle tartışılabilmesi, doğruların bulunabilmesi açısından bu alanda yeni bir yapılanmaya gidilmesinin kaçınılmazlığı da uzun zamandan beri ilgili kuruluşlarca gözlemlenmektedir. Bu konuda çalışan ve önemli faaliyetleri bulunan Türkiye Bilimler Akademisi (TÜBA), başta yasal olarak sorumluluğunu Kültür Bakanlığının taşıdığı, Türkiye'nin toprak üstü ve toprak/ su altı kültürel mirasından kaynaklanan kültürel zenginliğinin araştırılıp belgelenmesini, başka bir deyimle ivedilikle kültür envanterinin çıkarılmasını bir ön koşul olarak görmüştür.

Kendi şemsiyesi altında, öncelikle Kültür Bakanlığı, Vakıflar Genel Müdürlüğü, üniversitelerin konuyla ilgili bölümleri, bilim insanları, müzeciler ve sivil toplum kuruluşlarının işbirliğiyle Türkiye Kültür Sektörü projesinin başlatılabilmesi için TÜBA tarafından iki komisyon kurulmuştur. Birinci komisyon bir "Kültür Sektörü" projesinin oluşturulmasına yönelik 10 yıllık geleceği öngörücü, uzun erimli bir program ve bir rapor hazırlamıştır. Bu raporda TÜBA "Kültür Sektörü" (TÜBA-TÜKSEK) projesi sistematik olarak bazı belirli alanları kapsayacak şekilde ele alınmıştır.

Bunlar; "kültür envanterinin çıkarılması", "çağdaş müzecilik", "eğitim", "restorasyon", "kültür varlıklarıyla ilgili mevzuatın irdelenmesi ve çağdaşlaştırılması", "kültür turizmi", "kültür sanayii oluşturma", "konvansiyonel ve informatik programlama (veri tabanı/ bilgi bankası) / tanıtım/ yayın" gibi alanlardır. Bir yandan envanter dışında kalan Kültür Sektörünü oluşturacak "çağdaş müzecilik", "eğitim", "restorasyon" "mevzuatın irdelenmesi ve çağdaşlaştırılması",

"kültür sanayii" gibi ana alanlar için, konunun uzmanları tarafından ayrıntılı raporların hazırlanmasına başlanmıştır. Bir yandan da ivediliğinden ve öneminden dolayı çalışmalar "kültür envanteri" alanları için yoğunlaştırılmış; kültür envanterinin çıkarılmasının planlanmasına, belgeleme yöntemlerinin belirlenmesine ağırlık verilmiş, ilkeler saptanmıştır.

Kültür envanterinin çıkarılması gereken çalışma alanları doğal çevreyi de içerecek şekilde, "Arkeolojik Belgeleme", "Kentsel Arkeolojik Belgeleme", "Kentsel Belgeleme", "Köy/ Kırsal Belgeleme", "Etnografik Belgeleme", "Tarih ve Sözlü Tarihle Belgeleme" olarak belirlenmiştir. Başlatılan kültür envanteri belgeleme çalışmalarının biri Güneydoğu Anadolu'da Şanlıurfa'nın Birecik ve Suruç ilçelerinde, diğeri İç Batı Anadolu'da Denizli'nin Buldan ilçesindedir (Buldan bezi üzerine).

Ayrıca Isparta'da el sanatlarının volarizasyonuna, Tarih Vakfı'nın Eyüp Oyuncakçılığını Canlandırma Projesi [15.01.2005] örnek olarak verilebilir. Tarih Vakfı ve İş-Kur, bir yandan Fener-Balat semtlerindeki kadınlara iş eğitimi vererek iş bulma olanaklarını yükseltirken, bir yandan da unutulmaya yüz tutmuş olan geleneksel Eyüp Oyuncakçılığını canlandıracak bir projeyi yapmayı amaçlamışlardır. Eyüp Oyuncakçılığını Canlandırma Projesi Avrupa Birliği'nin maddi desteği ile gerçekleştirilmiştir (<http://www.tarihvakfi.org.tr/icerik.asp?icerikid=253>).

Farklı bir girişim olarak Tarih Vakfının organize ettiği "Josephine Powell Koleksiyonundan Kilim Örnekleri Sergisi [01.09.2003]" örnek gösterilebilir. Kilimler, çadırlar ve Anadolu göçerlerinin sanatsal başarılarını örnekleyen diğere el dokumalarından oluşan zengin bir tarihi koleksiyon 1 – 14 Eylül 2003 günleri Darphane-i Amire'de sergilenmiştir. Tarih Vakfı Yönetim Kurulu Başkanı Orhan Silier yaptığı açılış konuşmasında önemli bir tarihçimiz, etnolog ve folkloristimiz olan

Pertev Naili Boratav'ın arşivini Tarih Vakfı'na bağışlamasına denk düşen bir tarihte elbirliğiyle Anadolu Kültürel Mirası Araştırma Merkezi'ni oluşturmaya giriştiklerini belirtmiştir. "Öyle bir yer olsa ki kilimleri, dokumaları, tahta işleri ama aynı zamanda dansı, yemeği, insanların Anadolu'nun halk kültürünü, değişik objeleri, maddi ve maddi olmayan birikimlerini tatabileceği, örneğin akşam saatlerinde gerçek otantik dans gruplarının danslarını izleyebileceği, ardından yemeklerini yiyebileceği, aldatılma tehlikesi olmadan halk el sanatları ürünlerini alabileceği, kütüphanesinde çalışabileceği bir merkez olsa ve bu merkez bizim yarınki kültürel varlığımıza kapalı olmayan bir yer olsa" ifadelerine yer vermiştir.

Orhan Silier'in ardından konuşma yapan Yaşar Kemal ise kilimlerin kültürümüzün en önemli kaynaklarından biri olduğunu belirterek, Türkiye'de bin kilimlik bir müze kurulmasını istemiştir. Kilimlerin yok olduğunu, eskidiğini ve artık ustalarını da yitirdiğini belirtmiştir. Türkiye'de 1957'de ilk kilim sergisini Alman Kültür Sarayı'nda açtığını belirten Kemal, "Neden kilim? Ta binlerce yıl önceden geliyor, Picasso'nun tablolarında ortaya çıkıyor: "Benim resimlerim kadar güzel bir şey arıyorsanız o da kilimlerdir" dedi. Nedir kilim, nasıl geliyor? Bir motif hazırlanıyor ve o motif kaç milyon insanın elinden geçiyor. Milyon diyorum 15 insan değil. Büyük bir resmi alalım elimize, -Rönesans'tan kalma bir resmi ele alalım- 1 milyon insan uğraşmıştır. Her halde 100 milyon Türkmen uğraşmıştır bir motifle. Yani en son haline geliyor. Yani ben gençliğimde yazdığım yazılarda da bu değer anlaşılın istedim. Niye bu kadar iyi? Çünkü bir motifle bir insan uğraşmıyor, binlerce insan çalışıyor. Kimse aldırıyor. Kimse farkında değil. Okullara folklor dersi konmalıdır" demiştir (<http://www.tarihvakfi.org.tr>).

El sanatları volarizasyonu ile ilgili "Türkiye Ulusal Projeleri"nden

bazıları ise şunlardır (<http://www.discoverturkey.com/ortakmiras.html>);

- 1.Osmanlı Çizgileri-Osmanlı Renkleri Belgesel: TRT
- 2.1000 Anadolu Kadınından 1000 Avrupalı Kadına: GESAV
- 3.Altın Harfler: Sakıp Sabancı Koleksiyonundan Osmanlı Hat Sanatı: Louvre Müzesi, Sabancı Üniversitesi
- 4."Osmanlı Medeniyeti" kitabı: Kültür Bakanlığı
5. Avrupalı Çocuklara 50.000 Selam: GESAV
- 6.Anadolu Belleği: GESAV
- 7.Geleneksel Türk El Sanatları Yaz Kursları: Kültür Bakanlığı
- 8.Kültürel Miras Belgesel Film Gösterimi: Kültür Bakanlığı
- 9.Korunan Kentler Tokat: "Selçukludan Osmanlıya Uzanan Yol" Panel ve Sergisi: ÇEKÜL Vakfı
10. Geleneksel Türk el sanatları kursları: Nevşehir, Bursa, Manisa, İstanbul, Isparta, Ankara, Tekirdağ'da, geleneksel el sanatlarımızdan; çömlekçilik yapımı dokuma bağlama teknikleri seramik, gümüş takı, keçe üretimi, mum batık yazmacılık, giyim tasarımı, kilim dokuma (Yeni tasarım) kilim dokuma (geleneksel), Terra cotta, Ebru kursları açılması, Kültür Bakanlığı, GESAV

SONUÇ VE ÖNERİLER

El sanatları ve onların eskiden günümüze kalmış istisnai örnekleri kültür mirası kapsamına alınmalı ve korunmalıdır. Kültür mirası olarak el sanatlarının volarizasyonunda amaç;

1. Taşınır ve taşınmaz miras çerçevesinde yer alan çevre, sitler, peyzaj ve sanat eserlerinin yanı sıra kültürel, sosyal, geleneksel, ahlaki, dini ve manevi değerlerin de ön plana çıkarılmasıdır,
2. Kültürel, doğal ve tarihi miras bilincinin yükseltilmesidir, ortak miras yoluyla iletilen kültürel ve doğal değerlerin daha kapsamlı biçimde yayılmasını sağlamaktır,
3. Isparta kültürel kimliğini korumak ve tanıtmak amacıyla gelecek nesillere gerekli sorumluluk

duygusunu verebilmek için ortak miras eğitimini zenginleştirmektedir.

Bu amaçlar doğrultusunda Isparta'da;

- düşünceler, kişiler, tecrübeler ya da malzemeler arasında sanat temeline dayalı etkileşimi ortaya çıkaran ve Avrupa kültürleri ya da kültür peyzajları arasındaki yakınlıkları ya da benzerlikleri vurgulayan projeler;

- ortak mirasın pek iyi tanınmayan yönlerini meydana çıkaran projeler;

- biyolojik zenginlik ve doğal çeşitliliğe önem veren geleneksel ya da çağdaş kültürleri tanıtan projeler;

- kamu ve özel sektör kuruluşlarının kampanyaya katılmalarını özendirici projeler;

- halkın bilinçlenmesine yardımcı olacak projeler;

- ortak mirasın tanıtılmasında mümkün merteye yeni buluş ve yaklaşımlara yol açan projeler geliştirilmelidir.

Kültür mirası olarak el sanatlarının yeniden canlandırılması için "Isparta El sanatları müzesi" kurulmalıdır. Günümüzde prestijli müzelerin koleksiyonlarında yer alan, tek başına müzelerin konseptini oluşturan kültür mirası materyaller vardır. Azalarak devam eden geleneksel el sanatlarından halıcılık, kilimcilik, semercilik, keçecilik, saraççılık, oya ve nakış işlemleri yörede yaygındır. Kullanmak için yapılmasının yanı sıra çeyize koymak ve gelir elde etmek için yapılan el dokuma ve işlemleri daha çok tarla ve bahçe işlerinin azaldığı kış döneminde yapılmaktadır. Dericilik, keçecilik, saraççılık, semercilik ve nalbantçılık gibi el sanatlarının günümüzde artık sadece Yalvaç ilçesinde, bıçakçılığın ise yalnızca il merkezi ile Uluborlu ilçesinde yapıldığı görülmektedir. Önemli olan husus bu kültürü mirasının farkına varılması ve bir an önce değerlendirilmesidir. Tüm el sanatları bakırcılık, semercilik, keçecilik, halıcılık gibi bir temayla sınırlandırılmış olsun olmasın, kendi form ve içeriği

açısından minimum standartlarda birleştirilmelidir.

El sanatları çok iyi tanımlanmış bir coğrafi uygulama alanına sahip olmalıdır. Coğrafi yerleşimi itibarıyla Isparta'nın endüstriyel el sanatları havuzu olarak konumlanması ve bölgenin bir referans noktası olması gerekmektedir. El sanatlarında çağdaş kültürel üretim potansiyeli Isparta'da mevcuttur. Isparta'da el sanatları kendi kültürel yaşamının bir parçasıdır. Sadece bölgesel, sosyal ve ekonomik bağlamda entegre olmaya ihtiyacı vardır.

El sanatlarının volarizasyonu ile ilgili olarak uzun vadede hükümet politikalarının kapsamı; el sanatları mirasının ekonomik görünümü konusunda çeşitli bakış açıları toplamak ve kent merkezlerinin mevcut gelişimlerini kolaylaştırmak, el sanatları faaliyetlerinin karlı hale getirecek araçları incelemek, kırsal ekonomileri desteklemek ve bölgesel bir düzeyde benimsenmiş adımları uygulamak olmalıdır. Bu doğrultuda eğitim faaliyetleri, seminer ve kongreler ile el sanatları ve turizm, el sanatları mirası ve bölgesel gelişme, yok olan el sanatlarının yeniden canlandırılması ve el sanatları ile uğraşılan yörelerin ekonomik olarak yeniden canlanması, teknolojik gelişmelerin ve yeniliklerin el sanatlarına uyarlanabilirliği konusunda gerekli fizibilite çalışmalarının yapılması konusunda yöre halkı ve yerel yönetimler bilinçlendirilmelidir. Bunun için müzeler, tekstil sanayi, turizm sektörü, saraççılar, zanaatkarlar, kamu kurumları, kültür bakanlığı, sanayi bakanlığının koordineli çalışmalarıyla geniş katılımlı organizasyonlar düzenlenmelidir. "Isparta Gül Halı Turizm Festivali" gibi organizasyonlar bu tip çalışmalar içerisine çekilmelidir. "Isparta El Sanatları Birliği" kurulmalı ve üretim, satış, pazarlama konularını tek bir çatı altında toplamalıdır.

Tüm Isparta ilçeleri, kasabaları, köyleri bir tekstil mirası materyaline sahiptir. Tekstil sanatları ürünleri (kumaş, halı, kilim ve diğer düz

dokumalar, keçe, oyacılık vb gibi kendisiyle birlikte geldiği orijini karakteristiği olan desenleri motifleri, teknikleri, stilleri, üzerinde taşır. Ulaştığı her coğrafi noktada kendiliğinden bir kültürel alışveriş sağlar. İpek, pamuk, yün, keten gibi liflerin üretimi yerel ve bölgesel bir kimlik kazanılmasına yardımcı olacaktır. Hayvancılıkla uğraşılan Isparta için "yün iplik üretim merkezi" olarak gelişip böyle bir kimlikle dünyaya açılmasın? Ya da niçin Isparta ipek üretiminin ve ipekli el dokumacılığının merkezi konumuna gelmesin?

KAYNAKLAR

- Arslan, P., 1999. "Yalvaç ve Keçecilik". SDÜ. GSF. GTES. Basılmamış YLT.
- Böcüzade Süleyman Sami, 1983. "Kuruluşundan Bugüne Kadar Isparta Tarihi". Suat Seren Editörlüğünde, Serenler Yayını. İstanbul.s.252
- Gerçek, F., 1999. "Türk Müzeciliği". 1. baskı, Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi.
- Göçer, P., Ö., 2003. "Devingen Toplum Etnik Mekanlar İster". Arredemonto Mimarlık Dergisi, Sayı 2003/02, İstanbul.
- Kabayel, H., 1999. "Yalvaç İlçesi Aşağı ve Yukarı Tırtar Köyü Düz Dokumaları". SDÜ. GSF. GTES. Basılmamış YLT.
- Koç, M., 1983. "Tüm Yönleriyle Isparta". Türk Köyü Yayınları. S-164-169
- Koyuncu, Ş., 2003. "Yalvaç'da Günümüz El Sanatları". SDÜ. GSF. GTES. Basılmamış YLT.
- Küçükerman, Ö., 1990. "Batı Anadolu'daki Türk Halıcılık Geleneği İçinde İzmir Limanı ve Isparta Halı Fabrikası". Sümerbank Genel Müdürlüğü Yayını. Ankara.s.15-16
- O'Neill, T., 2002. "Korunan Miras", National Geographic, Ekim 2002, s. 144-159.
- Özel, S., 1998. "Uluslararası Alanda Kültür Varlıklarının Korunması", Kurtiş Matbaacılık, İstanbul
- Özer, B., 1989. "Olumlu ve Olumsuz Uygulanışlarıyla Mimari Yaratmada Tarih ve Geleneğin Yeri", Yapı Dergisi, Sayı 35, S:36-38, İstanbul.
- Scrase, T., J., 2003. "Precarious production: globalisation and artisan labour in the Third World". Third World Quarterly, Vol 24, No 3, pp 449-461,
- Şeker, İ., 1998. "Sütçüler, Aksu, Eğirdir Yöresinde Düz Dokumalar". SDÜ. GSF. GTES. Basılmamış YLT.
- Tekeli, İ., 1989. "Kentsel Korumada Değişik Yaklaşımlar Üzerine Düşünceler", Türkiye II. Dünya Şehircilik Günü Kollojumu, Ankara.
- Göğebakan, Y., 2004. "Dünya Doğal Ve Kültürel Mirası Listesinde Türkiye". İnönü Ün. Eğitim Fakültesi Dergisi Cilt: 5 Sayı: 8 Dönem: Güz,